

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

SPAIN CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND
INNOVATION**

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

doi digital object
identifier

eoconf.com - from 2024

INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION: a collection scientific works of the International scientific conference – Madrid, Spain, 2026, Issue 5.

Languages of publication: Uzbek, English, Russian, German, Italian, Spanish,

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference «**INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION**». Which took place in Spain, 2026.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

КЎРИШ ВА ЭШИТИШ ҲИССИЁТИНИ ИФОДАЛОВЧИ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ СЕМАНТИК ТАҲЛИЛИ (ТОЖИК ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

Марказий Осиё халқлари тиллари ва
маданияти Институтини доценти
Адашуллоева Гулноза Муҳайбиновна

Мақолада тожик ва ўзбек тилларида шахс хусусиятини ифодаловчи фразеологизмларнинг сезиш ҳиссиёти билан боғлиқ микрогурӯҳнинг семантик таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: сезиш, ҳиссиёт, антропоцентризм, семантик майдон, фразеологик тизим

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИИ, ВЫРАЖАЮЩЕЙ ЧУВСТВА ЗРЕНИЯ И СЛУХА (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье приведена семантическая классификация фразеологических единиц выражения значения чувство ощущения, являющихся частью микрогруппы фразеологизмов, выражающих личные особенности таджикского и узбекского языков.

Ключевые слова: ощущение, чувство, антропоцентризм, семантическое поле, фразеологическая схема

SEMANTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGY EXPRESSING THE SENSES OF SIGHT AND HEARING (USING THE EXAMPLE OF THE TAJIK AND UZBEK LANGUAGES).

The article gives semantic classification of phraseological units expressing the meaning of sense, which is one of the micro groups of phraseologisms expressing personal features an Tajik and Uzbek languages.

Keywords: feeling, sense, anthropocentrism, semantic field, phraseological scheme

Тилда мавжуд нарсаларнинг яхлит бир тизимни ташкил қилиши нуқтаи назаридан шахс хусусиятини ифодаловчи иборалар семантикаси масалалари ҳақида ҳам фикрлар билдирилган. Антропоцентризм нуқтаи назаридан, тил тадқиқотчиларининг таъкидлашларича, шахс хусусиятини ифодаловчи аспект ўз таркибига, бир томондан, нутқ фаолияти мавжуд бўлмаган психолингвистик жараёнларни олса, бошқа томондан нафақат интуитив,

балки онгли интеллектуал фаолиятга ёндашувчи ижодий фаолият билан иш кўришни тақозо этади. Бунда шахс хусусиятини ифодаловчи омил уч соҳада намоён бўлади: инсон психологик фикрлаш дунёси, инсон ички нутқи билан бевосита боғлиқ интеллектуал нутқни намоён қилиш, новербал воситаларни жалб этиш[3].

Тожик ва ўзбек тиллари шахс хусусиятини ифодаловчи фразеологик бирликлари таҳлилида инсон ҳиссиётларининг тавсифи ва ўзига хос хусусиятлари юзасидан ишлаб чиқилган таснифдан келиб чиққан ҳолда инсон руҳий фаолияти унинг турли мураккаб ва кўп қиррали ҳиссиётларида намоён бўлиши маълум бўлди. Бунда инсон билим олиш жараёнлари (ҳиссиётлар, қабул қилиш, фикрлаш, тасаввур), иродавий ва эмоционал жараёнлар ҳамда шахсининг турли руҳий хусусиятлари (тавсифий ҳиссиётлар, ирода, тафаккур ва фикрлаш сифати), инсон руҳий ҳолати сингарилар билан боғлиқ ҳиссиётлар юзага келади. [1]

Фразеология маълумотларига кўра, ҳиссиёт бу мувофиқ сезгичларга бевосита моддий таъсири остида организм ички ҳолатлари ҳамда моддий дунё ҳодисалари ва предметлари алоҳида хусусиятлари аксидан иборат бўлиб, содда психик жараёндир[3].

Ҳиссиётларга мувофиқ сезгичга таъсир натижасида юзага келиши сабабли, ҳиссиётлар таснифи, уларга таъсир этувчи ҳодисалар хусусиятларидан келиб чиқиб, уларга нисбатан сезгичларнинг таъсирланиш даражасидир. Сезиш ҳиссиёти атроф-муҳит ҳиссиётларини унинг барча шакллари ва турларида акс эттиради: товуш ва ранг сезиш қобилияти, ҳид ва ҳарорат сезиш қобилияти, катталиқ ва бошқалар.

Кўриш қобилиятини ифодаловчи фразеологизмлар

Мазкур таггуруҳ кўриш қобилияти жараёнлари орқали юзага келиб, бу ҳолат тожик ва ўзбек тилларида кўз лексемаси мавжуд бўлган фразеологик бирликлар орқали ёритилади. Бу табиий бўлиб, кўз кўриш органи, кўриш ҳиссиётлари доирасига киради: чашм давондан // кўз югуртирмақ, чашмакй задан // кўз уруштирмақ, чашм паридан // кўзи учмоқ ва бошқа.

Мазкур тиллардаги кўриш қобилиятини билдирувчи барча фразеологик бирликлар учун характерли хусусият шундаки, улар кўриш қобилияти йўқотилиши, пасайиши, кутилмаганлиги, қисқа муддатлилиги каби асосий ҳиссиёт хусусиятларини ёрқин ва тўла равишда акс эттиради.

Тожик ва ўзбек тилларидаги кўриш ҳиссиётлари жадаллаштируви турли даражаси, таъсир феъллари ёки ҳаракат феъллари мавжуд бўлган лексик тузилмага фразеологик бирликлар орқали етказилади. Кўриш ҳиссиёти

кутилмаганда пайдо бўлиш мазмунини етказувчи фразеологик бирликларда лексик таркиб таъсир феъллари мавжудлиги билан тавсифланади: чашм афтидан // кўзи тушмоқ, ба чашм афтидан // кўзга тушмоқ. Кўриш ҳиссиётларининг йўқотилиши қуйидаги фразеологик бирликлар билан ифодаланади: аз чашм гум шудан // кўздан йўқолмоқ, ба чашм нанамудан // кўзга кўринмай қолмоқ. Қуйидаги фразеологик бирликлар эса мақсадли тушунилган кўриш ҳиссиётлари мавжуд эмаслиги билан нофаоллик касб этади: чашмакй задан // кўзини ўйнатмоқ.

Баъзи фразеологик бирликлар кўриш ҳиссиётининг қисқа муддатли эканини билдиради: назар партофтан // кўз қирини ташламоқ.

Демак, тожик ва ўзбек тилларига хос шахс хусусиятини ифодаловчи иборалар, асосан, кўз лексемаси орқали ифодаланиб, инсон кўриш ҳиссиётларини очиб беришда умумийликка эгадир. Нима бўлганида ҳам, қиёсланаётган тилларнинг ҳар бирида ўзига хос лингвокультуремаларга эга иборалар мавжуд. Чашм сиёҳ задан // кўз олди қоронғилашмоқ қоронғулик мазмунига эга бўлиб, у, одатда, ҳеч нарса кўринмаяпти маъносида ишлатилади ва ўз таркибида қоронғулик лингвокультуремасини ифодалайди ёки иши юришмаслиги, тажрибасизлик жараёни чашм кофтан // кўзи ўйилди деб номланади.

Эшитиш ҳиссини ифодаловчи фразеологизмлар

Фразеологик бирликларнинг мазкур кичик гуруҳи узокдан келаётган товушларнинг эшитиш қобилиятига нисбатан таъсири мазмунини ифодалайди: аз таги гўшаш бонг задан // қулоғининг тагида қўнғирокдай бақирмоқ.

Шахс хусусиятини ифодаловчи фразеологик бирликлар, асосан, товушнинг биргина хусусиятини, яъни баландлигини тавсифлайди: гўшро ба қомат овардан // қулоқни қоматга келтирмоқ. Эшитиш ҳиссиётларини белгилаб берувчи фразеологик бирликларнинг асосий мақсади эшитиш жараёнида амалга оширилаётган мақсад мазмунини белгилаб беради: Гўши касе рост шудан, гўш ба қимор шудан // қулоғи динг бўлмоқ каби.

Таҳлил этилаётган тилларнинг бир қатор фразеологик бирликлари мавжудки, улар эшитишни қисқа вақт рад этиш жараёнини тавсифлайди: пардаи гўшаш ғавс // қулоғини бекитиб олмоқ, қулоғи том битган, (тожикча гўшашба қўрғошим бити кардағй варианты Самарқанд шеvasида ишлатилади).

Мазкур гуруҳдаги фразеологик бирликларнинг бир нечтаси эшитишнинг сусайиши, тиниқлиги мазмунини белгилаб беради: гўши касе тинч шудан // қулоғи тинмоқ.

Кўриниб турибдики, ушбу ибора қулоқ лексемаси орқали узатилаётган эшитиш мазмунини ифодалаб, доимий равишда эшитиш ҳиссиётлари ва уларни қабул қилиш мазмунидаги фразеологик бирликлар таркибида мавжуд. Фақатгина ба даҳони касе нигоҳ қардан // оғзига қарамоқ фразеологик бирлигида **оғиз** лексемаси қўлланилиб, у гапириш ҳолатини англатади. Унинг лингвокултуремаси эшитувчи ҳолатини белгилаб беради.

Иккала тилнинг фразеологизмлари учун умумий бўлган лингвокултурема товушларга нисбатан ҳайвонларнинг ҳаракати устидан кузатувларга асосланиб, қуйидаги фразеологизмлар билан ёритилган: гўшашро парда гирифтан, қари ботил // қулоғи битмоқ, қулоғи динг бўлмоқ ва бошқа.

Ҳарорат ҳиссиётлари иссиқ, совуқ, ниҳоятда совуқ, қалтираш каби ҳиссиётларни уйғотиб, бу ҳолат қиёсланаётган тилларда қуйидаги фразеологик бирликларда ўз аксини топади: буз барин ларзидан // эчкидай қалтирмоқ, офтоб задан // офтоб урмоқ, мағзи устухонсўхта рафтан // эт-этидан ўтиб кетмоқ ...

Юқорида тилга олинган фразеологизмларда орқа бўйлаб чумоли ғимирлаши тасвири мавжуд эмас, лекин унинг маъносини берувчи бошқа образ ифодаланган.

Ҳар икки тил фразеологизмларида ҳам жуда совқотиш мазмуни мавжуд. Мазкур гуруҳдаги қатор фразеологик бирликлар инсоннинг у ёки бу ҳолати билан биргаликда иссиқлик, совқотиш, қалтираш каби тушунчаларни ифодалайди. Тожик ва ўзбек тилида қаттиқ кўрқув, ҳис-ҳаяжонини айнан тиш тақиллаши орқали ифодаловчи фразеологик параллеллар ҳам кузатилади. Келтирилган барча фразеологизмлар ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, икки томонлама ҳиссиётлар мазмунини ифодалаб келади. Бир томондан, бундай ҳиссиётлар ҳақиқатнинг муайян ҳолатини белгилаб берса, бошқа томондан, организмнинг муайян ҳолатини тасвирлайди. Демак, пайпаслаш ҳиссиётларини узатиш билан боғлиқ бўлган фразеологизмларда кўпинча турли соматизмлар қўлланади: бош, юрак, бел, эт, тана, мия, тиш. Масалан, сар ба осмон расидан // боши осмонга етди, дил така-пука шудан // юраги така-пука бўлмоқ, рўйсахт шудан // бети қаттиқ бўлмоқ, ба сар задан // мияга урмоқ, дилаш хун // юраги қон, чашм кушодан // кўз очмоқ ...

Тожик ва ўзбек тилларида шахс хусусиятини ифодаловчи (сезиш хиссиёти билан боғлиқ) фразеологизмларнинг семантик тадқиқи қуйидаги хулосалар билан яқунланди:

1. Нутқнинг таъсирчанлигини оширишга хизмат қилувчи ибораларнинг ифодаланиши тарихи анча узоқ бўлиб, қадимдан донишманд ота-боболаримиз томонидан яратилган.

2. Тожик ва ўзбек тилшунослигида ўзлашма фразеологизмларнинг шаклланиши, бунда фразеологик калькаланишнинг ўрни муаммолари махсус кузатишларни талаб қилувчи долзарб муаммолар қаторига киради.

3. Адъектив, компоратив фразеологик бирликлар ўз таркибида ўзбек тилида “худди” ёки “гўё”, тожик тилида “барин” ёки “мисли” қиёсий компонентига эга бўлиб, бунда асосий компонент сифатида сифатнинг ўзи, боғловчи компонент сифатида от сўз туркумлари келади. Иккала тилда тузилишига кўра гапга тенглаштирилган фразеологизмлар учрайди. Бундай тузилишдаги фразеологик бирликлар икки тилнинг субъект тавсифини беради. Мазкур фразеологик бирликларнинг асосий қисми содда гап тузилишига эга бўлади. Иккала тилда буйруқ маъносидаги содда гаплар ҳам алоҳида гапга ажратилган.

Умуман олганда, структур-грамматик таҳлил ўрганилаётган фразеологик бирикмалар ўхшашлигидан далолат беради, бу ҳолат тожик ва ўзбек тилларида деярли бир хил тарзда намоён бўлади. Шахс хусусиятини ифодаловчи иборалар яхлит бир майдонни ташкил қилади. Уни эса шахсга хос сезиш, хотира, фикрлаш, тасаввур, ирода сингари микрогуруҳ ва уларнинг семантик шохобчаси бўлган кичик гуруҳларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Тожик тилидаги шахс хусусиятини ифодаловчи ибораларни ўзбек тилига ўгиришда таржима тилининг грамматик ва услубий меъёрларига тўла риоя қилиш, ибораларни мумкин қадар аслига яқин тарзда беришга интилиш яхши самара беради. Шу боис ўзбек тилига таржима қилинган тожикча бадий асарларни қайта кўздан кечириш, уларда йўл қўйилган айрим нуқсонларни бартараф этиш ва қайта нашр қилиш чоратадбирларини кўриш бу икки халқ адабий ҳамкорлигини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Кузатишлар ва таҳлиллар натижасида баъзан икки тилга хос иборалар бир маънони ифодалашда турли хил лексемалардан фойдаланилиши маълум бўлди: ба чашм // бош устига; рўзи сиях // оғир кун; хари халахўр барин // тепса тебранмас чўчкадай; умедро канда ангушти ҳайрат газидан // қўлини ювиб, қўлтиққа урмоқ ва бошқа. Келгусида тожик ва ўзбек тилшунослигида ўзлашма фразеологизмларнинг услубий этнологик, социологик хусусиятлари махсус тадқиқ этилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. **Адашуллоева Г.** Тожик ва ўзбек тилларида шахс хислатини ифодаловчи фразеологизларнинг қиёсий-типологик таҳлили. Монография. – Самарқанд: СамДУ, 2019. – 130 б.
2. **Йўлдошев Б., Адашуллоева Г.** Ўзбек тилида ўзлашма фразеологизмларнинг семантик-услубий хусусиятлари. Монография. – Самарқанд: СамДУ, 2012. – 100 б.
3. **Леденев Ю.А.** Антропоцентрические и социоцентрические аспекты языка и реч // Антропоцентрическая парадигма в философии: Материалы междунар.науч. конф. – Ч.2: Лингвистика. – Ставрополь, 2003–С.5-10.
4. **Маматов А.** Фразеологик стилистика масалалари. – Тошкент, 1992. – 120 б.
5. **Худойберганава Д.** Антропоцентрик матн таҳлили. – Тошкент: Фан, 2013.
6. **Рубинштейн С.Л.** Основы общей психологии. – СПб: Питер Ком., 1999. – 720 с.
7. **Арезу Эсламболчи Могадам и Сабохат Маджитова.** (2026). Музей Афрасиаб в Самарканде: сокровищница истории и древней культуры Центральной Азии. Вестник социальных наук и гуманитарных исследований, 03(04), 393–397. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19630133>
8. **S.J.Majitova, G.A.Vaxidova.** HOFIZ UBĀHIYNING «TUHFAT UL-ANBOB» LUG‘ATIDA TOPONIMLARNING SEMANTIK VA FUNKSIONAL TASNIFI. (2026). SCIENCE TIME JOURNAL, 4(2), 282-291. <https://uzresearchers.com/index.php/stj/article/view/5005>